

Agrárhistoria és a régi falu

A tudományos kutatás bármely más területéhez hasonlóan a történettudomány is két alapvető módszert ismer: az analitikust és a szintetikust. Főlegesen kitérnünk a két forma szükségszerű és állandó összefonódásának elemzésére, arra, hogy minden összefoglalást — ha jól megalapozott kíván lenni — meg kell előznie az elemzésnek, hiszen ez a tudományos módszeresség elemi követelménye. Hasonlóképpen vitathatatlan — bár kevésbé szembetűnő — az is, hogy a történelem tanulmányozásában a valóság-elemzés e két módjának ötvöződése és kölcsönös feltételezettsége a spirális fejlődés formájában nyilvánul meg. A história alapvető kérdéseinek analitikus és szintetikus vizsgálata egyre magasabb szintre emelkedett az idő folyamán.

A román történettudományban a történelmi materializmus győzelme a legjelentősebb mozzanat az utóbbi időben. Ez nagy vonalakban a szintetizáló törekvések erősödéséhez vezetett. Ugyanakkor az analitikus vizsgálódás előtt is új utak nyíltak; hiszen a mi történetírásunkban a gazdasági és társadalmi jelenségek rendszeres és széles körű kutatása a marxista felfogás elsajátításának és alkalmazásának eredménye, még ha voltak is a múltban ilyen irányú törekvések. Mégis az utóbbi időben, főként egyes események és időszakok feldolgozásában, az összefoglalások irányzata uralkodott. A szintézis gyakran korábbi stúdiumok eredményeire támaszkodott; legjobb esetben új, de egyik vagy másik kérdéskör hatalmas föltáratlan forrásanyagához képest töredékes dokumentációs anyagra.

A XIX. századi Erdély agrártörténete szintén ezt a helyzetet példázza. Az 1848-as forradalmat megelőző időszak föltárásában jó néhány a fehér fölt. Az agrárkérdés a forradalom előtt és alatt élesen vetődött fel, s ennek tulajdonítható, hogy a múlt század közepével foglalkozó történet-szek érdeklődését a politikai vetületek, a nyílt társadalmi harcok, a jogi vonatkozások, tehát az agrárkérdés legszembevetőbb megnyilvánulási formái kötötték le. Az 1848 utáni agrárviszonyokat pedig a forradalom törvényeiből vagy az 1853—54-es császári pátensekből kiindulva közelítették meg, s az agrárkapitalizmus lassú fejlődési folyamatába ágyazva tárgyalták.

Ugy véljük, a fentiek alapján hangot adhatunk annak a szerény vélekedésünknek, hogy újra kell kezdenünk Erdély agrártörténetének kutatását, főleg a XIX. század első felére nézve, vissza kell térnünk a forrásokhoz, szívós munkával kell feltárnunk és értelmeznünk a még kiadatlan dokumentációs anyagot. Itt említjük meg, hogy — még ha tárgyilagosságát illetőleg vannak is fenntartásaink — az 1819—20-as Cziráky-konskripció teljes kritikái kiadása, valamint más hasonló történeti-statisztikai források feldolgozása mindinkább szükségessé válik. Az,

aki e munkát elvégzi, a feudalizmus bomlása korabeli erdélyi agrártörténet kutatását is nagymértékben lendíti előre.

Addig is, de azután is nyitva áll az út a helyi források vizsgálatához. A „helyi“ fogalmát nem szabad lebecsülnünk. Tévedés volna azt gondolnunk, hogy a helytörténetkutatás csak egy szűk területre vagy egy falura érvényes megállapításokat szolgált. Még ha így is volna, az ilyen irányú munkát akkor sem hanyagolhatnók el, hiszen azt, amit a megállapítások érvényességi körének, az általánosítás fokának tekintetében vesztenénk, visszanyernők a rész kutatások mélységében és pontosságában. Nem képzelhetjük el a biológiát a sejt ismerete nélkül. Ugyanúgy, nem dolgozhatunk ki érvényes társadalomtörténetet, amíg nem helyeztük mikroszkóp alá a tárgyalt időszak társadalmi sejtjét: a falut és a parasztagazdaságot.

Időszerű és elvülhetetlen feladatunk minél több olyan forrást feltárni, amely ezekre az alkotóelemekre világít rá; csakis így készíthetjük elő a szintézisalkotás új szakaszát.

A társadalomtörténetnek, amely lényegében szintetikus jellegű, analitikus típusú „történeti-mikro-szociográfiáknak“ kell alapulnia.

Ennek a módszernek az erényeire és távlataira az utóbbi években az egyes falvak életére vonatkozó és javarészt a faluban élő, lakó személyektől származó eddig ismeretlen forrásfajták hívták fel figyelmünket. Ezek tehát valójában a falu „belső forrásai“. Ilyenek például az Alsó-Fehér megyei falvak bevételeiről és kiadásairól készült falus-bírói feljegyzések az 1799—1801 közötti évekből. E falu-számadások azonban távolról sem a bevételek és kiadások száraz adatait közlik csupán. Rávilágítva a költségek természetére, valóságos kis krónikáját adják a falu életének; képet nyújtanak közigazgatási viszonyairól, bemutatják a „communitás“ tisztségviselőit és intézményeit, valamint kapcsolataikat a felsőbb adminisztratív szervekkel.

A falu életének még teljesebb képe rajzolódik ki a Szászváros melletti Romos jegyzőkönyveiből. Az iratok az 1808 és 1840 közötti időszakról tudósítanak. Ahhoz, hogy felvillantsuk a helytörténeti kutatás sokrétű lehetőségeit, elegendő egyetlen egyre felhívunk a figyelmet e „protocolumok“ közül: a hagyatéki ügyek leírását tartalmazó jegyzőkönyvre. (Tudnunk kell, hogy az örökösök közötti vitákat helyi szerv, az osztóztató bizottság — általában: elnök, két tag és a határozatokat írásba foglaló jegyző — döntötte el.) A parasztek hagyományos ragaszkodása a formákhoz, aprólékoskodó gondosságuk anyagi ügyekben s talán a túlságos tisztelet, amivel a bürokrácia e kibontakozó szakaszában az írott szó iránt viseltettek, a paraszti gazdaság rendkívül bő leírásával ajándékozta meg a kutatókat. Az iratok bevezető sorából és a határozatokból rekonstruálni tudjuk az örökösödési viták eldöntésének normáit és a falu jogi rendtartását. Az eredmény megerősíti „a törvény és a szokásjog szimbiózisára“ vonatkozó föltevésünket, amelyről nemrég Imreh Istvánnal közös cikket közöltünk (*Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Acta Musei Napocensis* V. 1968. 215—226). A hagyományok meg az országos rendelkezések kölcsönhatásából eredő sajátos „népi, paraszti jognak“ ugyanis, amely a korábbi századokban feltehetően vagy éppen bizonyíthatóan

megvolt, sokkal nehezebb kimutatni az érvényesülését a viszonylag késői időszakokban.

Említettük, hogy azok a hagyatéki ügyek, amelyeket az örökösök nem tudtak békés „osztály“ révén rendezni, az osztoztató bizottság elé kerültek. Ennek tagjai állították aztán össze az aprólékos hagyatéki leltárt a vagyonról, felbecsülve a „hagyomány“ értékét, megszabva a javak árát. Így tudomást szerzünk mindegyik szántóföld-, szénafü-, szőlő-, gyümölcsös-tag kiterjedéséről és áráról. Megemlítik és néha le is írják a telket, a házat, a kertet és a gazdasági épületeket. Leltározzák és felbecsülik a termelőeszközöket — szekeret, ekét, kaszát, kapát, sarlót — és az állatállományt. Számba veszik a háztartási eszközöket és a gazdasági berendezéseket; a hordókat, nagyságukat is feltüntetve; a gabonataróli szuszékokat; a szerszámokat; a ruhaneműket és zöttteseket, utalásokkal minőségükre, illetve színükre; a tányérokat, poharakat, lábosokat, nyársakat, jelezve azt is, hogy miből készültek. Kivételesen könyveket is leltároznak. Nem érdektelenek a tartozásokról szóló részek sem; ezek felölelik a hitelezők névsorát, és néha következtetni engednek a kamatlábra is. Egyszóval forrásunk átfogó és hiteles képet nyújt a paraszt háztartásáról és gazdaságáról. Az a mintegy 120 ilyenszerű hagyatéki leltár, amely egy évtizednyi időszakból ránk maradt, igen változatos gazdaságtípusokat állít elénk, hiszen a halálozási arányszám oly magas volt, hogy tíz év leforgása alatt majdnem mindegyik gazdaságban történt haláleset.

Az örökösök nyilatkozatai helyenként az időszak paraszti gondolkodásmódjára és a kor jellegzetes életkörülményeire is fényt vetnek. Mit szólunk például a következő vallomáshoz: a család egyik tagja munkára ment Havaselvére, sok évvel azelőtt, azóta semmit sem hallotak róla, azt hiszik, meg is halt, úgyhogy örökrészét szét kell osztaniuk. Gyakran megtörtént a katonának vitt legényekkel is, hogy sorsuk örökre homályba veszett az otthoniak számára. A napóleoni háborúk árnya ott lebeg a marosvölgyi falu felett, és áldozatokat követel.

E források különleges bece abban áll, hogy lehetővé teszik a paraszti gazdaságok tüzetes tanulmányozását. Mindenekelőtt pontosan feltüntetik az ingatlan javak — az épületek, a különféle kultúrákra beállított határrészek — nagyságát és értékét. Ezeket a számadatokat módunkban van az igás állatok és a termelőeszközök mennyiségét és értékét jelző számokhoz arányítani. Felmérhetjük azt is, milyen súlya van a paraszti gazdaságban és háztartásban a mindennapi szükségletek kielégítését, a „belső komfortot“ szolgáló ingóságoknak. Nem jelentéktelen adalék az adósságoknak és a vagyon összértékének az aránya sem. Az osztoztató bizottság határozata nemegyszer oly nagy összeget tüntet föl a hitelezők járandóságaként, ami szinte az egész hagyatéktól megfosztja az örökösöket. Általában az adósságok arányosan növekszenek a szegénységgel, és csak ritkán van számottevő súlyuk a módosabb gazdaságok „hagyomány“-listáján. Mindez — úgy véljük — szilárd alapot szolgáltat a parasztgazdaságok helyi rétegződésének vizsgálatához.

A hagyatéki leltárak nyelvészeti kitérőkre is alkalmat adnak. (Szinte hihetetlen, mennyire eredeti, változatos és szép a romoszi parasztek névadása.) A családok leszármazási rendje, a családfák szétágazódása, a rokonsági kapcsolatok alakulása szintén újszerű elemzésekre csábít. Szembetűnő jelenség az új gazdaságok „kirajzása“ a régi, az apai köré.

A falu utcáin a rokoncsaládok házai igen gyakran egymás mellett helyezkednek el, s még a határban sem ritka az efféle szomszédság, jóllehet a szántó parcella a teleknél könnyebben átruházható, mobilisabb eleme a gazdaságnak. Rendkívül sokat árulnak el a hagyatéki leltárak az árkérről; márpedig a feudális termelőmód kutatója szemében az árkérdés a legfontosabbak egyike. Már a felmérés kezdeti szakasza is meglepetésekkel szolgál: megtudjuk például, hogy a háziállatok — a tehén, a disznó — ára felettébb alacsony volt az igás állatokéhoz képest. Az eke értéke rendszerint nevetségesen csekély a szekéréhez viszonyítva. Kevésre becsülik a szerszámokat, a háztartási eszközöket, a textilnemüket. Mindenesetre olyan kérdés ez, amely körültekintő és alapos vizsgálódást igényel.

Az, amire e forrásanyag feldolgozásával törekszünk, nem kevés, hiszen egy funkcionális, dinamikus szemléletmód útjait egyengetve, túl akarunk lépni a parasztgazdaságnak és a falunak mint gazdasági egységnek a leíró jellegű történetén, a társadalmi és gazdasági élet sejtjeinek nem az anatómiáját, hanem a fiziológiáját kívánjuk nyújtani. A többi „protocollum“, amelyet tanulmányozni fogunk, a falu vezető testületének, a falu-székének a jegyzőkönyveit, a gazdasági és igazgatási határozatokat, a lakosság vitás kérdéseiben hozott döntéseket, a kiszabott büntetéseket öleli föl; reméljük, hogy még biztosabb támpontokra lelünk bennük kutatásaink kiteljesítéséhez.

Mindez vitathatatlanul „helytörténetírásnak“ minősíthető. A régi falu azonban hagyományörzésével, stabilitásra törekvésével — a változatformáló külső körülmények ellenére — „pars pro toto“ jellegű. Ez pedig lehetővé teszi, hogy általánosítsunk anélkül, hogy nagyobb tévedésektől kellene tartanunk. És ha jogunkat az általánosításra kétségbe vonnák is, fenntartjuk azt a nézetünket, hogy a hasonló módszerekkel végzett stúdiumok kiterjesztése biztosít szilárd alapot az 1848 előtti időszak agrártörténetének kidolgozásához. A falut tőle túlságosan idegen prizmákon át szemlélte a történetkutatás. Olyanokon, amelyeket földesúri vagy felsőbb állami hatóságok szerkesztettek. Mi az új forrásokból merítve azt kíséreljük meg, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétes látószögből, belülről szemléljük a falu életét. A légifelvétel állóképe helyett földi mozgóképet ajánlunk, olyat, amely talán korlátozottabb amannál, cserében konkrét és reális.

